

Ville Sarkamo

HEDERNS OCH ÄRANS SPRÅK. DE KAROLINSKA OFFICERARNAS
RETORIK I SAMBAND MED TJÄNSTEPLACERINGARNA EFTER
DET STORA NORDISKA KRIGET 1700–1721

1. Ärans roll i officerskåren

Under det karolinska enväldets dagar var Sverige en stormakt som med vapen i hand hade tillskansat sig en maktposition i Nordeuropa. Landet styrdes av krigarkungar och statsförvaltningen utformades i huvudsak efter militärt mönster. Stormaktstidens Sverige har ofta betecknats som en maktstat eller militärstat.¹ Militärkarriären var en viktig och populär bana som kunde leda till högre positioner i samhället. Stora krig krävde stora arméer och därmed också ett stort antal officerstjänster.

Karl XII:s död och Sveriges dramatiska förlust i det stora nordiska kriget ledde till en kraftig förminskning av armén, vilket innebar färre officerstjänster. Efter kriget började således en ny batalj som den här gången gällde officerstjänster och som utkämpades de svenska officerarna emellan. Alla officerare var i praktiken veteraner från kriget och hade på det sättet moralisk rätt till en tjänst inom krigsmakten. Då officerarna vände sig till riksdagen för att ansöka om tjänster var det viktigt att använda passande retoriska strategier.²

I denna artikel undersöker jag hur de officerare som kämpade för Karl XII, de så kallade karolinerna, kommunicerade med makthavarna efter det stora nordiska kriget. I tal, handlingar och tänkesätt var både krigarna och makthavarna, som ofta var krigare själva, starkt präglade av begrepp om heder och ära. Mitt syfte är att visa hur de karolinska officerarna både kunde och var tvungna att åberopa faktorer som var förknippade med heder och ära då de skulle söka eller slå vakt om officerstjänster. Jag kommer att fokusera på några exempel som visar hur detta kunde gå till i praktiken. Ett annat,

¹ Se t.e.x Gunnar Artéus, *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige* (1982), passim; Onni Korkiakangas, *Kaarle XII:n kenttäarmeijan huolto sotaretkillä 1700–1701 mannereurooppalaisten huoltojärjestelmien näkökulmasta* (1974), s. 58–60; Jan Lindegren, 'The Swedish "Military State" 1560–1720' (1985), passim; Seppo Tiihonen–Heikki Ylikangas, *Virka valta kulttuuri* (1992), s. 54.

² Kaarlo Wirilander, *Suomen upseeristo 1700-luvulla* (1950), s. 196; Ville Sarkamo, *Kunnian hallitsema karoliinien sotilaskulttuuri Ruotsin valtakunnassa 1680–1740* (2008), passim.

djupare syfte är att visa vad officerarnas retorik kan ha att berätta om deras tankevärld.

Det går att indela officerarnas strategier i tre huvudtyper. För det första kunde officeren framställa sig som lojal och offervillig i kronans tjänst. För det andra kunde han hänvisa till den likställdhet officerare emellan som var ett ideal inom officerskåren. För det tredje kunde han presentera sig som en tapper krigare som bevisligen hade utmärkt sig på slagfältet.

Krigarkulturens betydelse i samhället var stark och krigarnas och makthavarnas kommunikation baserade sig på en hederskodex. Hederskodexen var en värld bestående av olika adjektiv. Framför allt betonades de dygder var och en skulle vinnlägga sig om och de laster som skulle stävas. Dygderna och lasterna omtalas inte alltid uttryckligen i termer av heder och ära, utan förekommer även med andra förtecken i de skriftliga källor som behandlar krigarlivet.³ Man kan också tolka krigaridealen genom att studera hur karolinerna skildrar de konkreta krigshändelserna.

I denna artikel använder jag mig av officerarnas riksdagsmemorialer som består av en mångfald av adjektiv och händelsebeskrivningar från slagfältet. Dessa klär hederskodexen i ord som vi nulevande försöker tolka. Samma ordvändningar förekommer redan i andra normativa källor, till exempel i Karl XI:s krigsartiklar som var i kraft under hela den karolinska tiden. De huvudsakliga arkivkällorna för denna artikel utgörs av frihetstidens utskottshandlingar (1719–1772) som förvaras i Riksarkivet i Stockholm. Dessa innehåller bland annat placeringsdeputationens handlingar från år 1723, vilka består av deputationens betänkanden och protokoll samt framför allt av de memorialer som ungefär 900 karolinska officerare lämnade in till riksdagen.⁴

Placeringsdeputationen fungerade endast under 1723 års riksdag efter stora nordiska kriget. Dess enda syfte var att försöka lösa det stora och svåra problemet med officerarnas tjänstplaceringar. Att problemet var enormt framgår tydligt av den överväldigande mängden arkivmaterial. Hälften av allt deputationmaterial från 1723 års riksdag gäller just officerarnas placeringsprocesser.⁵ Det handlar således om ett för forskningen unikt källmaterial.

I dessa skrivelser lovade krigaren framför allt att vara *hörsam, lydig* och *trogen* mot överheten, dvs. mot Gud, Majestätet och riket. I praktiken

³ Sarkamo *Kunnian hallitsema*, passim.

⁴ R 2419, R 2444–R 2454, R 2467, *Frihetstidens uthskottshandlingar*, SRA. När man hänvisar till riksdagsmemorialer avser R-numren (t.ex. R 2445) riksdagshandlingar i Svenska Riksarkivet. F-numren (t.ex. F 228) avser i Finland mikrofilmade delar av riksdagshandlingar som ingår i SHPT-arkiven (Suomen historian perustutkimustoimikunta) i finska Riksarkivet.

⁵ *Frihetstidens uthskottshandlingar*. Förteckning, SRA.

representerades överheten i armén av befälhavarnas och de överordnades vilja. Krigarens förhållande till överheten beskrevs också med hjälp av högtidliga ord som *huld* och *redelig*. I stridens larm och då skulle krigaren visa sig *manlig, stadig, redo* och *skyldig* att strida för sitt förband, samt uppvisa *heroiskt mod*.

Enligt hederskodexen för krigare betraktades särskilt förseelser som vittnade om *feighet, sturskhet, förräderi* eller *falskhet* med djupaste förakt, eftersom de påverkade stridsberedskapen och -moralen i menlig riktning. Detta behandlas utförligare längre fram. Allt som kunde anses dra ner på den egna stridsberedskapen eller vara fienden till hjälp betraktades som förräderi. Även försumlighet som inverkade menligt på stridsberedskapen samt själviska handlingar, till exempel sådana som syftade till ekonomisk vinning, ansågs ohederliga.

Under den karolinska tiden hade officerare fått tjänster som belöning för sin trohet. Att få en tjänst var naturligtvis ekonomiskt betydelsefullt, men det var också viktigt för officerarnas status i samhället. Tjänstegraden bestämde officerens ställning i samhället, och han kunde förvänta sig och åtnjuta den ära som tillkom en viss tjänstgrad. Existensen av en officiell statlig rangordning visar hur viktiga dessa tjänster var under den här tidsperioden.⁶ Tjänsterna var således också sammankopplade med ära och social prestige. Det kan man se redan i ett riksdagsbeslut från år 1723 som gällde tjänster.⁷

2. Lojalitet, ed och ömsesidighet

”Med hwad lust och glädie iag min allernådigste konung och fädernesland tient, uti förflutne krigstijd, samt hwad talamod iag under mitt fängelse för fäderneslandet burit - - - när jag i fängelset 2nne ryska Torturer uthärdat för twenne olyckelige Echiaperningar [rymningar].”⁸

- Fänrik Lorenz Schulz, Upplands infanteriregemente, odatrad

De karolinska officerarna hade genomlidit svårigheter och umbäranden under krigsåren. Speciellt efter det olycksaliga slaget vid Poltava 1709 var det mångas liv som förändrades kraftigt i och med att tusentals officerare och meniga kapitulerade. Karolinernas trohet blev satt på prov under fångenskapen i Ryssland. Att visa hur man hade lidit för fädernelandets sak

⁶ Tiihonen–Ylikangas, *Virka valta kulttuuri*, s. 62; Sten Carlsson, *Bonde-präst-ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar* (1962), s. 18–19; Göran Göransson, *Virtus militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718* (1990), s. 61.

⁷ *Ständernas beslut och försäkringar*, 17.10.1723.

⁸ *Memorial Schulz*, R 2444, s. 266–266v.

var en av de strategier som karolinska officerare använde sig av för att erhålla officerstjänster efter kriget.

Då ovan citerade Fänrik Schulz berättade om den tortyr han utsatts för i samband med ett flyktförsök valde han att betona den lojalitet han uppvisat trots sitt fysiska lidande. Precis som Schulz skrev fanns det också många andra officerare som framhöll hur trofasta de varit mot kungamakten och riket under fångenskapen i Ryssland.⁹

Att hänvisa till lojalitet och fysiskt lidande var en bra strategi eftersom det stod i samklang med löftena i krigsartiklarna och i "officerares och gemenas ed".¹⁰ Eden var central och helig i relationen emellan makthavare och officerare.

"Iag N.N. Lofwar och swår wijd GUD och hans Helga Ewangelium/ at iag wil oc skal/ för min rätta Konung och Arvfurste hafwa och hålla. — — — En huld/ redelig/ och trogen Krijgzman och Tienare wara/ så at iag i alla måtto/ skal sökia och beförda Hans Kongelige Majestet och dess Rijkets gagn och wälfärd — — —"¹¹

När man vädjade till makten genom att lyfta fram sin offervilja och beredskap att leva upp till officersidealet, förväntade man sig ömsesidighet från kronans sida. Också andra forskare har noterat att detta att förvänta sig ömsesidighet var en allmän handlingsstrategi under denna tidsperiod.¹² Eden band officerarna till överheten, men överheten hade på motsvarande sätt skyldigheter gentemot sina undersåtar.

De karolinska officerarna kunde också hänvisa till att de uppfyllt det som de hade lovat i trohetseden, att de hade gjort allt enligt sin "trohets eed". De kunde också betona att de hade handlat på ett ärofyllt sätt i enlighet med vad eden föreskrev. Georg Planting som skadades i vänstra benet vid Poltava framhöll hur han "efter min Eeds plicht troligen tient mit". Gotthard Strick i sin tur skrev hur han hade vågat sitt liv och sitt blod jämte sin världsliga egendom. Han skrev att den offervilja han visat inte var någon särskild merit, utan bara en plikt han utfört i enlighet med vad han lovat i sin ed.¹³ Strick som hade varit i krigstjänst redan före det stora nordiska kriget, använde en retorisk strategi som gick ut på att förringa sina egna meriter i

⁹ Se t.ex. *Memorial Frestare*, R 2444, s. 9; *Memorial Schilt*, R 2444, s. 338v.

¹⁰ *Om alla Officerares samt gemenas Eed och plicht. Krigs-articlar* (1683), Art. 143, s. 78–82; Se om eder Göransson, *Virtus militaris*, s. 133–135; Arvo Viljanti, *Vakinainen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla II* (1940), s. 185.

¹¹ *Krigs-Articlar* (1683), s. 79–80.

¹² Se t.ex. Kimmo Katajala, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697* (1994), s. 62.

¹³ *Memorial Plantingh*, R 2444, s. 304v; *Memorial Strick*, R 2444, s. 80.

syfte att visa ödmjukhet. Det var ett av de typiska retoriska tillvägagångssätten i äroretoriken.

Karolinerna kunde också hänvisa till Karl XII som avlidit några år före striden om tjänsteplaceringarna. Utöver de obligatoriska titulaturerna använde sig karolinerna av benämningar som "en så stoor och nådig konung" och "Prijsvärdig i åminnelse".¹⁴ Officerare återopade sig också på Karl XII:s namn när de skrev att de hade hans "egen höga fullmacht" till tjänster.¹⁵

I memorialerna berättade officerarna ofta och gärna om de kontakter och sammanträffanden de haft med krigarkungen. De kunde också indirekt kritisera rikets ständer då de skrev om Karl XII. Så skrev till exempel överstlöjtnant Berent von Phasian om hur kungen hade beviljat pension till honom: "men effter hans Kongl. Majittz högstbeklageliga dödeliga frånfälle och A: 1719 hafwe höglofl Riksens Ständer denna pension satt till [en mindre summa]".¹⁶ Däremot var karolinerna så bundna vid Karl XII att de aldrig kritiserade honom, inte ens antydningvis. Deras eget liv skulle ha förefallit dem helt meningslöst om de inte undantagslöst hyllat den avlidne monarken och framställt honom i positiv dager.

3. Officerarnas likställdhet och patriarkaliska relationer

"Mig är obekant, huru wida alla andra wid samma Regemente placerad Hr Officerare af mina wederli[kar har] längre tient än jag, och någon förmänn i meriterne fram för mig äga, som tient i 22 åhrs tid, bewistat uthskilliga actioner, warit med hela kriget, Blifwit 2nne gånger blesserat och wid Pultava fången, såsom mina hoos krigscommissionen bekante meriter wid lära utwisa. Jag beder allenast på thet ödmuikaste, at ingen som mindre tid tient och mindre beswär olyckor uthståndt må blifwa mig föredragen."¹⁷

- Kornett Alexander Starck, Åboläns dragoner, odaterad

En strategi för att få tjänster var att återropa officerarnas likställdhet. Likställdhet var viktigt i relationer mellan officerare, och en av de centrala punkterna i officerarnas hederskodex. I teorin betraktade sig officerarna som ett brödraskap vars medlemmar hade samma rättigheter och skyldigheter. En kränkning av likställdheten kallades för *prejudice*, vilket innebar någon typ av skada eller nackdel. Detta kunde till exempel inträffa då en officer upplevde att tjänsten han sökte gick till en annan, i hans ögon mindre

¹⁴ Se t.ex. *Memorial Starenflycht*, R 2444, s. 378; *memorial Hielm*, R 2444, s. 51–54.

¹⁵ Se t.ex. *Memorial Starenflycht*, R 2444, s. 378; *memorial Falkenklo*, R 2444, s. 49v.

¹⁶ *Memorial von Phasian*, R 2419, F (228).

¹⁷ *Memorial Starck*, R 2444, s. 189–189v, (F 323)

meriterad officer. *Prejudice* kunde också förekomma när främmande officerare ansökte om tjänst i ett landregemente som redan hade för många egna tjänstesökande officerare. I landsregementena levde en stark inre korporationsanda, en *esprit de corps* som kunde rikta sig mot utifrån kommande officerare som sökte tjänst i det egna regementet.¹⁸ Dessa officerare kallades "främmande".¹⁹

Också spänningen mellan adliga och oadliga officerare utlöste problem. Den största konflikten uppstod mellan gamla, oftast adliga officerare som återvänt från rysk fångenskap och yngre "hemmavarande" officerare, som oftast var oadliga och hade börjat sin militärkarriär efter katastrofen vid Poltava år 1709.²⁰ Trots sin betoning av likställtheten var soldatsamhället splittrat i många olika grupper som slogs om officerstjänster.

Patriarkaliska relationer officerarna emellan var också av stor betydelse då man ansökte om tjänster. Av största vikt var givetvis relationen till de överordnande och speciellt till regementscheferna som hade den högsta makten att bestämma vem som tjänstgjorde i regementena. Enligt de patriarkaliska idealen måste regementschefen vara som en far för sina barn.²¹ Överordnade officerare kunde också skriva utlåtanden som deras underlydande officerare bifogade till memorialerna.

Till exempel skrev generallöjtnant och friherre Otto Johan Maydell en rekommendation för kapten Anders Bergencrantz, där han framhöll hur denne "under bem[äl]te tid, sig icke all[enast] trogen, nyckter, Vigilant och fljigt wijd alla tillfällen förhållit honom till Kongl. Majestet och fäderneslandets tjenst ålegat, - - - som han och dessutan alt ifrån det fr[am]farne Långwarige krigetz begynnelse tient, och bejwystat [flera] fiendliga actioner i Pohlen, Ukrainen, Turckiet, samt andra uthstått stora och swåra fatiger, så wähl under sin fångenskap s[åsom] wijd andre Occasioner."²²

Om officeren fick en dålig rekommendation av regementschefen var det svårt för honom att behålla sin tjänst eller erhålla en ny. Kapten Carl Falkenklo, som löpte risk att förlora sitt kompani, led av att hans överste

¹⁸ Wirilander, *Suomen upseeristo*, s. 99, 161, 206.

¹⁹ *Memorial Noryn*, R 2444, s. 36–39; *Memorial von Hallern*, R 2444, s. 320–321.

²⁰ *Memorial placeringsdeputation*, R 2467, s. 58–59, 63.

²¹ Om patriarkalismen Julius Richard de la Chapelle, *Militarisk Exercitie Book eller Regementz spegel af et Infanteri* (1669), s. 56–70; Björn Asker, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*, (1983), s. 105–117; Piia Einonen, Petri Karonen, (toim.), *Arjen Valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)* (2002), passim; Peter Englund, *Det Hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (1989), s. 101–102; Wirilander, *Suomen upseeristo* s. 168–169.

²² *Memorial Bergencranz (Maydell)*, R 2444, (F 313), s. 135v.

skrivit att han var "een god karl men swag officerare". Detta innebar ett hårt slag för Falkenklos ära och var en allvarlig belastning då han ansökte om tjänst. Kanske, skrev Falkenklo, hade översten menat att han "woro lijten till Wäxten och således swag". Falkenklo betonade också att det var hjärtat som var det viktigaste för soldaten.²³ Falkenklo använde en "äroretik" som betonade fysiskhet men som också var starkt emotionell då han skrev om hjärtats betydelse för militärer. Han framhöll också att han vunnit sina kamraters godkännande.

4. Meriter och blesyrer från slagfältet

"A. 1708 då den skarpa Actionen wid Holozsien förlopp, war jag beswärad af en hetzig feber, men ehuru siuckdomen mig angrep, undandrag jag mig likwähl icke, närwarandet uti slaget, hwarest jag i den wänstra axeln wardt blesserad och sedan Capitainen med Lieutenanten illa sårade blefwo, Commenderade jag den ensamen compagniet hela actionen."²⁴

- Överstelöjtnant och friherre Adolf Herman Wrangel, Överste greve Posses Regemente, expectant (tjänstväntande) 13.4.1723

I sitt memorial skriver Adolph Herman Wrangel om sin största merit från det blodiga slaget vid Holowczyn år 1708. I citatet ovan lyfter han fram tre olika saker som var typiska och centrala för krigaräran. Till att börja med nämner han den "skarpa actionen" vars blodiga verklighet han delat tillsammans med de stupade och sårade. Blodighet hörde till det som gjorde ett slag ärorikt. För det andra nämnde han att han varit sjuk men trots det deltagit i striden. Detta demonstrerade hans vilja att kämpa. För det tredje valde han att berätta om en enskild merit. Han hade fått överta ledningen för sitt kompani när hans förmän blev sårade.

Att ta del i slagen var den största meriten och därmed det mest ärorika för en officer enligt hederskodexen. Tjänstgöring under krigstid var också mer meriterande än tjänstgöring i fredstid. Därför var de meritförteckningar som officerarna nedtecknade i praktiken i det närmaste listor över slag och "blesurer", samt eventuella befordringar. Till exempel Friederich Sture betonade i sitt memorial hur han "under [sina] tienståhr [...] haft den lyckan att bewijsta många berömmeliga, tappre och segersamma actioner och Batailler, Belägring och Stormmings".²⁵

Om man bara deltagit i något enstaka fältslag räckte det inte att nämna att man varit med.

²³ *Memorial Falkenklo* R 2444, s. 49v–50v.

²⁴ *Memorial Wrangel* R 2445, s. 258.

²⁵ *Memorial Sture*, R 2450, s. 15v–16.

I så fall måste man också visa att man gett prov på extraordinär tapperhet i striden. En återkommande strategi var att åberopa enskilda och påtagliga dåd. I sitt memorial beskriver Alex Bahrman sålunda sin största merit. År 1710 hade Bahrman deltagit som förare i striden vid Helsingborg. I stridens larm blev kompaniets fänrik som normalt bär fanan sårad, varvid Bahrman tog fanan och bar den genom striden.²⁶

Fanans roll var viktig i soldatsamhället och att bära fanan var starkt relaterat till ära. Eden svors inför den fana som stod som symbol för regementet, och man lovade att följa den så länge det befalldes eller så länge ens liv och hälsa det tillät. I artiklarna lades stor vikt vid fanans betydelse som symbol för äran. I flera förordningar reglerades det särskilt beträffande förseelser som begåtts under fanan. En soldat som rymt från sitt regemente hade till exempel gjort sig skyldig till fanflykt. Den som försummade sin vaktjänst ansågs också ha begått en förseelse "under fanan".²⁷

Fanans starka symboliska roll syns även i att det var en skam för hela förbandet om det miste sin fana. I Julius Richard de la Chapelles "*Militarisk Exercitie Book eller Regementz spegel af et Infanteri*" från år 1669 sägs det rakt ut att en fänrik hellre ska mista sitt liv än förlora den fana han bär.²⁸ För fänrikens del är det alltså enligt rådande hederskodex entydigt en dygd att skatta äran högre än livet. I praktiken hade fanan även betydelse för stridsberedskapen. Den var ett viktigt synligt kännetecken som hjälpte till att hålla förbandet samlat i stridslarmet, där musköter och kanoner dundrade och krutröken låg tjock.²⁹ Fanan var också ett fälttecken som vajade i regementets främsta led under marschen.

Den ingermanländska överstelöjtnanten Carl Detlof Schmidfeldt försökte också påvisa sin tapperhet i ett memorial som innehöll en rekommendation av generallöjtnant Carl Gustav Armfelt. Armfelt hade skrivit att Schmidfeldt "*wijd alla tillfällen [hade varit] som Een hurtig, tapper, trogen, och redelig Officerare wähl egnar och särdeles uti StoorKyro slaget med de första in brutit uti Finlands Infanteriet.*"³⁰ Armfelt lyfte fram Schmidfeldts största merit från slaget vid Storkyro i Österbotten år 1714.

En annan av karolinernas typiska strategier gick ut på att lyfta fram sina krigsskador för att därigenom betona sin tapperhet. Alexander Starck berättar i sitt memorial hur han tagit del i "*Femb Hufvud Actioner [...] som*

²⁶ Memorial Bahrman, R 2444, s.308.

²⁷ Krigs-articular (1683), s. 35–36, art. 62, 63. Se även Magnus Perlestam, "Såsom en skyldig och oförfärad soldat och Tjänare". *Mod i Karl XI:s krigsartiklar* (2004), s. 74.

²⁸ De la Chapelle, *Militarisk Exercitie Book*, s. 16–18.

²⁹ Se också Peter Englund, "*Slaget vid Poltava. Närkingar i krig och fred*" (1989), s. 242.

³⁰ Memorial Schmidfeldt (Armfelt), R 2444, (F315) s. 143.

mina undfångne blessurer wittna kunna."³¹ Han vittnar om de skador han bär på sin kropp, vilka säger mer än tusen ord. Starcks fall visar i hur hög grad soldatkulturen var fysisk och konkret. En ärans man behövde ingenting mer än några lakoniska omnämmanden av sina skador. Kapten Carl Frestare från Västmanlands infanteriregemente åberopade också sina skador i sitt memorial: "*i hwilka Tieste åhr iag så wähl alla the Actioner, Belägringar och Recontres bewijstat som Regementet warit brukat wed som och åthskilliga Commenderingar och partier måst förrätta, hwilcka mina der wed undfångne Blessurer nogsam wittna kunna.*"³²

Om man saknade konkreta skador var det inte lika lätt att bevisa sin tapperhet och manlighet. Då måste man ta till andra förklaringar. Så skriver överstelöjtnant Pehr Cedersparre, som hade tjänstgjort i karelska kavalleriregementet, att han "*wäl sluppit Blessurer men warit många gånger af fienden kringränder i största Lifsfara och mist hästar och munderingar.*"³³ Cedersparres problem var att han inte hade skador på sin kropp. Därför måste han ge en närmare förklaring som bevisade att han inte hade hållit sig undan från de hårda striderna. Emellertid, om en officer var tvungen att ge en redogörelse för sin duglighet förorsakade detta ett annat problem: det var önskvärt att en krigare koncist skulle kunna lista upp sina meriter. Handlingar, inte ord, var viktigast i den på hederskodexen baserade krigarkulturen.

5. Sammanfattning

Äran var ett abstrakt begrepp med stor betydelse i det tidigmoderna samhället. Att undersöka begreppet ära kan erbjuda intressanta ingångar till en förståelse av detta samhälle. I denna artikel har jag undersökt hur karolinska officerare använde äran på ett retoriskt sätt när de ansökte eller slog vakt om officerstjänster. Att åberopa äran var inte endast en medveten strategi för att få tjänster, utan också ett mer implicit handlingsmönster. Officerare vars tjänst och därmed också ära var hotad försökte alltid vädja till samhällets hederskänsla, oberoende av om detta skedde på slagfältet, inför domstolen eller under tjänstestrider.

Ärans centrala betydelse vid tjänsteplaceringarna innebar att officerarna hade att betona sådana saker i sitt liv som var ärofyllda och hålla tyst om saker som var vanärande. På det sättet fungerade äran som ett slags socialt kapital, och många karoliner hade gott om sådant kapital att åberopa efter

³¹ Memorial Starck, R 2444, F 328, s. 188.

³² Memorial Frestare, R 2444, s. 6–12.

³³ Memorial Pehr Cedersparre, R 2447 (F343), s. 82v.

kriget. Men hur gott resultat gav återopandet av ärofulla ting i tjänsteplaceringsprocessen? Tyvärr är det svårt att veta eftersom det fanns så många andra faktorer som påverkade utgången av processen, till exempel släkt- och klientrelationer. Men när placeringsprocessen väl var i gång, måste officerarna välja en aktiv strategi. Genom att återropa krigarnas hederskodex kunde de karolinska officerarna bäst påverka sin placeringsprocess skriftligt. Ju ärofullare en enskild officer tedde sig, desto svårare var det att lämna honom utan tjänst.

Då man forskar i placeringsprocesserna är det viktigaste inte att kunna slå fast hur äroretoriken i sista hand påverkade processens slutresultat. Av större betydelse är hur själva processandet och de valda retoriska strategierna öppnar ett kikhål in i karolinernas tankevärld. Deras värld konstruerades alltid i spänningsfältet mellan höga ideal och hårda realiteter. Att leva ett ärofullt liv innebar att ens ära ständigt stod på prov. Under svåra krigsår måste officerarna förbli lojala mot majestätet och sina överordnande, vara medlemmar i brödraskap i regementets officerskår, fäkta som tappra krigare och dessutom bära vittnesbörd om allt detta.

Källor och litteratur

Arkivkällor

Riksarkivet (RA), Helsingfors, Jyväskylä Landsarkiv (JyMA), Jyväskylä
Suomen historian perustutkimustoimikunnan (SHPT) arkisto, F 1-415,
Mikrofilmit SHPT 89, 90, 94–98.

Sveriges Riksarkiv (SRA), Stockholm
Frihetstidens utskottshandlingar 1719–1772, Riksdagshandlingar år 1723: R
2419, R 2444–2452, R 2467.

Tryckta källor

Chapelle, Julius Richard de la, *Militarisk Exercitie Book eller Regementz spegel af et Infanteri*. Stockholm: 1669.

Krigz-Articlar af Carl den XI förnyade och stadgade den 2 Martii 1683, [Stockholm 1683], Åbo: 1789.

Sveriges rikes ständers beslut, giordt, samtyckt och förafskedat på den allmänna riksdagen, som slöts i Stockholm den 17. oktober 1723. Stockholm: 1723.

Litteratur

Artéus, Gunnar, 1982: *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Stockholm: Militärhistoriska Förlaget.

- Asker, Björn, 1983: *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*, Studia historica Upsaliensia 133, Uppsala.
- Carlsson, Sten, 1962: *Bonde-präst-ämbetsman: Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar*, Stockholm: Prisma, 1962.
- Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.), 2002: *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalista järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Historiallinen arkisto 116, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Englund, Peter, 1989a: *Det Hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm: Atlantis.
- Englund, Peter, 1989b: ”Slaget vid Poltava”, Berg Lars Otto, Klingnéus Sören & Norman Hans (red.) *Närkingar i krig och fred. Soldater och militär organisation i Örebro län, Närkes militärhistoria*, del. 1, Örebro: Stiftelsen Nerikes regementen, s. 237–259.
- Frihetstidens utskottshandlingar*, förteckning, Riksarkivet, Stockholm.
- Katajala, Kimmo, 1994: *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*, Historiallisia tutkimuksia 185, Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Korkiakangas, Onni, 1974: *Kaarle XII:n kenttäarmeijan huolto sotarekillä 1700–1701 manneurooppalaisten huoltojärjestelmien näkökulmasta*, Historiallisia tutkimuksia 89, Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Göransson, Göran, 1990: *Virtus militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718*, Rystad
Göran & Eva Österberg (red.), Bibliotheca historica Lundensisi 68, Lund: Lund Univ. Press.
- Lindgren, Jan, 1985: “The Swedish ‘Military State’ 1560–1720”, *Scandinavian Journal of History*, vol. 10, 1985, s. 305–336.
- Perlestam, Magnus, 2004: ”Såsom en skyldig och oförfärad soldat och Tjänare”. Mod i Karl XI:s krigsartiklar”, Kjellson Christina, Olofsson Sven & Sörlin Per (red.), *Blickar bakåt. Elva uppsatser om ett förgånget nu*, Rapport 15, Härnösand: Institutionen för humaniora, Mitthögskolan, s. 61–83.
- Sarkamo, Ville, 2008: *Kunnian hallitsema karoliinien sotilaskulttuuri Ruotsin valtakunnassa 1680–1740*, Licentiatavhandling i Finlands historia (opublicerad), Jyväskylä universitet.
- Tiihonen, Seppo & Ylikangas, Heikki, 1992: *Virka, valta, kulttuuri. Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys*, Helsinki: VAPK-kustannus.
- Viljanti, Arvo, 1940: *Vakinaisen sotamiehenpidon sovelluttaminen Suomessa 1600-luvun lopulla II. Uudenmaan-Hämeen lääni*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja b, osa XXV, Turku.
- Wirilander, Kaarlo, 1950: *Suomen upseeristo 1700-luvulla. Sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisuudesta upseeristosta*, Helsinki.